

SZOVJET KATONAI INTERVENCIÓ, 1956

(Argumentum Kiadó, Budapest, (1996). 314 o. + 24 számozatlan melléklet.)

Az első kérdés, ami felmerülhet a könyvvel kapcsolatban, hogy nem született-e korán, amikor még sok anyag hozzáférhetetlen? A válasz egyértelmű: nem! Éppen ideje van, hogy a *már* és *éppen* hozzáférhető dokumentumok alapján egy lehetőség szerinti összegező mű készüljön. Ma még élnek olyan aktív résztvevők, akik már hajlandók őszintén emlékezni. Ma még élnek olyanok; akiknek a könyvet olvasva eszébe jut egy-egy epizód, amely kiegészíti az események leírásában mutatkozó hézagokat. Így tettem én is. Nem „szabályos” recenziót írtam, hanem helyenként ki is egészítettem, néhány epizódot pontosítva.

A könyvben három dolgozat található: két tanulmány és egy visszaemlékezés.¹

Az első tanulmány *Györkei Jenő–Horváth Miklós*: „Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez”. Ezt így jellemzik a szerzők: „tanulmányunkban a szovjet csapatok magyarországi jelenlétére és bevetésük körülményeire vonatkozóan próbáljuk felderíteni az igazságot, számolva az emlékezés szubjektivitásával, és a negyven év óta egyre halványuló emlékezettel.”

A cím pontosan kifejezi a lényeget, mert egy minden részletre kiterjedő monografikus feldolgozás megírásához valóban nincs még elegendő anyag. Ám ha meg sem kíséreljük az eddigi ismeretek összefoglalását, nagyon nehéz lesz egyről kettőre jutni. Mindenesetre megfelelő tájékoztatást kapunk a szovjet csapatok ittlétének politikai körülményeiről, diszlokációjukról, 56-os bevetésükről, az események katonapolitikai háttéréről, különös tekintettel a szovjet pártvezetés végleges álláspontjának kialakulására.

¹ Angol nyelvű kiadása: 1956. Soviet Military Intervention in Hungary. Edited by *Jenő Györkei & Miklós Horváth*. With a Study by Alexandr M. Kirov and Memoirs of Yevgeny I. Malashenko. „No. 100 »Atlantic Studies on Society in Change.«” Atlantic Research and Publications, Inc. Central European University Press, Budapest, 1999.

Kiderült például, hogy a beavatkozási tervet már 1956 nyarán elkészítették. Ez volt a VOLNA (Hullám) és az akciót elrendelő jelszó a KOMPASZ (Iránytű). Jellemzőnek látszik, hogy a második beavatkozás fedőneve VIHR (Forgószél) volt, és a GROM (Mennydörgés) jelszóra kellett megkezdeni. A szerzők Nagy J. Lambert és Kő András kutatásait felhasználva tisztázták, hogy a Kossuth-téri vérengzés NKVD provokáció volt, feltehetően Szerov személyes irányításával. (Köszönet illeti a két szerzőt, hogy készülő könyvük számos fontos adatát a Györkei – Horváth páros rendelkezésére bocsátotta.) Világossá vált az is: a szovjet vezetés azért ment bele a csapatkivonási tárgyalásokba, hogy a magyar forradalmat „lefejezhesse”. Konkrét adatokkal igazolják, hogy a kádári propaganda számos olyan halottat is a sajátjai közé sorolt, akiknek semmi szerepük nem volt az égvilágon semmiben, vagy egyenesen az *elvtársi oldal* végzett velük. Hiteles adatokat kapunk a szovjetek által „csak úgy” (azaz nem harci résztvevőként) megölt, illetve a Szovjetunióba kiszállított magyarokról. Ám véleményem szerint ezek az adatok még jócskán bővíthetnek. Világossá vált az is; hogy Andropov akkori szovjet nagykövet (a későbbi elsőtitkár) nemegyszer hatáskörét is túllépve igyekezett „keményvonalasan” befolyásolni az eseményeket.

A Corvin-köz környéki harcok leírását Horváth Miklós zömében saját Maléter-könyvéből emelte át. Bár ez nem kifogásolható, hiszen ha egy szerző egyszer már jól megírt valamit; azt célszerűbb változtatlanul áttemelni, talán a tájékoztatlanabb olvasó figyelmét határozottabban is föl lehetett volna hívni erre a tényre.

Hibának tartom viszont; hogy a korai ellenállási góccok között megemlíti a Mórnicz Zsigmond körteret is. Ezt valaki egyszer bedobta a köztudatba; és nem lehet onnét kiirtani, pedig mint egykori körtéri lakos állítom: november 4-ig ott érdemi esemény

nem volt. Gyakorlatilag egész nap az ablakban könyököltünk, sőt még pl. a Fehérvári úti „Kispiacra” is elmentünk élelemért. Csodálkozva hallgattam a negyvenedik évfordulón egy visszaemlékezésben, hogy a körtéri ruhásboltot október 24-én lőtték volna ki a „ruszlik”. (Jelenleg Ofotért-üzlet van a helyén.) Ezen a napon épült ugyan egy kis akadály a Villányi út torkolatánál felszedett kockakövekből, ám ezen még a teherautók is simán átjutottak. Néhány T 34-es is megjelent délelőtt, de ezek nem ágyúztak. A Körtéren nyüzsgő tömeget próbálták meg szétozlatni. Vajmi kevés eredménnyel. Ugyanis a harcokcsiknak csak törzsgéppuskájuk lévén, egyszerűen képtelenek voltak az emberekre eredménnyel tüzelni, mert mire utánuk fordultak nagy kinnal a villamosoknak és járdaszigetek zúrzavarában; a tömeg – nem utolsósorban azért mert ösztönösen kihasználta az ún. „Gomba” épület kínálta fedezéket – már régen mögötte volt. Egy jó fél-háromnegyed órán át tarthatott a halálos fogócska; aztán a két harcokcsi undorral elcsörömpölt a Műgyetem felé. Mindössze egyetlen sebesültet láttam, akit be is vittek a Fehérvári úti Rendelőintézetbe. Aztán néhány nap múlva egy csöndes, szinte békésnek tűnő alkonyon – talán 28-a volt? – váratlanul ágyúzni kezdtek az „elvtársak” a Körteret. A Villányi út hosszában jöttek nagyjából a lövések, és a 6-os villamos végállomásánál lévő ház tetejét érték. Az okára soha nem jöttem rá. A tér szinte néptelen volt. Még arra lehetett gyanakodni, hogy esetleg a ház tetején történt valami, de az ott lakó barátom néhány nappal később azt mondta nekem, hogy bizony odafent nem volt senki sem.

A komoly események a VIHR idején történtek; ezekről azonban majd Malasenko visszaemlékezése kapcsán írok.

A dolgozat legfontosabb eredményének azt tartom, hogy ennek alapján eléggé jól fel lehet mérni, mely eseményekről vannak már most is helytálló ismereteink, és melyeket kell tovább kutatni.

A második tanulmány azt bizonyítja, hogy a tárgyilagosságra törekvő kutató akkor is megközelítheti az igazságot, ha csak ellenséges beállítottságú forrásokhoz jut hozzá. Szerzője *Alekszandr Mihajlovics Kirov*, akinek „Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956” című feldolgozása

igen elismerésre méltó teljesítmény. Az 1956-ban született szerző politikai tiszt volt, aki alakulatának történetét kezdte kutatni. Ám a légidesszant-ezredet 1956-ban Magyarországon bevetették. Egyre jobban érdekelték ezek az események, s végül kandidátusi disszertációja témájául választotta. Szerencsés időpontban, mert az anyag akkor éppen kutatható volt. (Azóta újra zárolták.)

A disszertációt megírta. Megvédenie – sikerrel! – már csak *zárt ülésen* volt módja. Elfogadása azt jelzi, hogy igazságtartalmát érdemben nem vitatták Kirov mégis (némileg morbid humorral élve) „ejtőernyő nélkül repült” ki az – immár – orosz hadsereg kötelékéből. Jegyzeteit; kéziratát elkobozták, útlevelet elvették. Hja, aki olyat állít, mint „Szeretném remélni és hinni, hogy a csapatok sok halálos áldozattal járó, népellenes bevetése Magyarországon és Csehszlovákiában, Afganisztánban, Novocserkaszban, Tbilisziben, Vilniusban, valamint két alkalommal Moszkvában és Csecsenföldön a tények elemzésére készíti az állami és katonai vezetést, hogy a jövőben nép és katona nem állhat szemben egymással...” Az olyan kutató, aki számadatokat közöl veszteségekről, a Szovjetunióba hurcolt magyarokról, sőt a magyarországi bevetés idején előfordult parancsmegtagadásokról (a kiskatonáját lelövő tiszt *fenyítésként* öt nap szobafogságot kapott...), igencsak kellemetlen személy lehet sokak szemében.

Dolgozatának értékét nagyban növelik a a Magyarországon bevetett csapatokról készített kimutatások. (Mozgósítási időpont, bevetési időpont, veszteségek.)

Mint említettem: anyagát, jegyzeteit, kéziratát elkobozták, a dokumentumokat újból zárolták. Ez azonban megjelent. lehet, hogy egyszer ebből fogják visszafordítani oroszra?

(A Szerzőt azonban kemény fából faragták. Hosszas pereskedés után, de útlevelet kénytelenek voltak a hatóságok visszaadni, s lakásügyét is rendezniük kellett. Az elkobzott iratokat „természetesen” nem kapta vissza.)

A kötet harmadik írása *Jevgenyij Ivanovics Malasenko* ny. altábornagy visszaemlékezése: „A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben”. Ezt szerzője egyébként először nyugati megjelentetésre szánta (l. *Gosztonyi Péter*:

Magyar Golgota. 295. o.), de szerencsére megváltoztatta elhatározását az „Obüsznij Korpusz” egykori törzsfőnöke.

A memoár értékét nagyban növeli, hogy „közvetlenül az események után íródott, a szóban forgó évek néhány dokumentuma alapján. Arról számolok be, amit láttam, amiről akkoriban tudomásom volt, és nem számos cikk megjelenése és tanulmányozása után állítom össze az eseményeket. Nem mint történész kutató írok, hanem mint az események közvetlen résztvevője.” Ebből az írásból tehát azt tudjuk meg, hogy akkor hogy látták az eseményeket, mit értettek belőle meg (vagy félre) a szovjetek. A visszaemlékezés értékét növelik a térképvázlatok és hadrendek.

Elolvasva a dolgozatokat, volt bennük olyan részlet, mely személyes emlékeim révén „összeugrott” egy másikkal, és kerekébb egészzé állt össze. Kirov tanulmányában ugyanis ez olvasható: „Azt a páncélozott szállító harcjárművet, amelyben Borisenko főhadnagy és három katonája tartózkodott, kilőtték. Borisenko és katonái meghaltak. Ezek után a felkelők holttestüket benzinnel leöntötték és meggyújtották.”

Malasenko a következőket írta:

„J. J. Karpov főhadnagy azt az utasítást kapta, hogy motorkerékpáros szakaszával biztosítsa a Gellért térhez vezető utakat, valamint a tűzérési lövegek elhelyezését.

Felderítőinknek a térre vezető utak barikádjai és aláaknásított torlaszai között sikerült átjárnót találniok. Motorjaik nagy sebességgel száguldottak a tér felé. Amit a felderítők beértek a térre, az ablakokból és padlásokból géppuska- és golyószórótűz fogadta őket. A harcban majdnem minden felderítőnk meghalt.”

Ezek a körtéri események lehettek.

November 4-én estére a délbudai peremrészeken harcoló felkelők beszorultak a városba. Egymástól függetlenül több fegyveres csoport is foglalt állást a Körtér-környéki házak tetején és az üzletekben. Aláaknázva persze nem volt semmi, csak lábosból-serpenyőből készített „álaknák” lehettek itt-ott. A szovjetek a motorkerékpárosok mellett bevetettek néhány „gumikerekű koporsót” is. Az egyik valamelyik tetőről két molotov-koktélt kapott, amely felrobbant benne és kigyulladt. A kormányozhatatlanná vált jármű nekiszaladt a villamosmegálló járdaszíntjének és felborult.

Ha netán valaki életben maradt volna közülük, az is bennégett. Elvtársaik „nagyobb dicsőségére” a picire zsugorodott égett emberi maradványok vagy egy hétig ott voltak a járdaszínt végében a Villányi úti zebrán. Láthattam eleget őket... Hajnalra a felkelők eltűntek, otthagya szerteszét a fegyvereket. A lakók ijedten cipelték ki az utcára, nehogy nekik legyen bajuk fegyverrejtegetés miatt. A felkelők – legalábbis akiket én láttam – mind ifjúmunkás-iparitanulók voltak.

Úgy érzem, meg tudom fejteni a 37. lövészezred „rejtélyét” is. Mert egyrészt ugye a kádári propaganda mindvégig „igazhitű bolsevik” alakulatnak állította be, másrészt mindkét orosz szerző – egymástól igazán függetlenül – az ellenkezőjét állítja.

Nos, az előzőekben vázolt körtéri csata előtt – még mielőtt mi „ostromedzett őslakosok” is lementünk volna a pincébe – a házunkba bejövő felkelőktől megtudtam, hogy hajnalban még a 37. lövészezred egyes részei is velük harcoltak. Az történhetett, hogy egy vagy két alegységük valami délbudai objektumot biztosíthatott, s amikor hajnalban tüzet kaptak, visszalöttek. A felkelők legnagyobb sajnálatára hamarosan „fel is szívódtak”.

Malasenko egyhelyütt azt állítja, hogy igyekeztek kímélni Budapestet. Mi lett volna, ha „nem igyekeznek”? Másutt meg felsorolja, hogy mennyiféle tűzérési löszert alkalmaztak, különös tekintettel a gyújtólövedékekre.

A Rádió épületének visszafoglalásakor, még október 24-én gyulladt ki a Nemzeti Múzeum épülete. Ekkor égett el a méltán világhírű Afrika-kiállítás is. „Szerencsére nem gyulladt meg a krokodilus-terem, bár itt nagy kárt okozott egy felrobbant gránát”. (*Mihályi Ferenc: Mi égett el a Nemzeti Múzeumban? Élet és Tudomány, 1957/1. sz.*) Szerintem még a szovjet hadseregben sem volt olyan bamba kiskatona; aki 180 fokkal ellenkező irányban lő, mint parancsolják. És hogyan gyulladt ki a Természettudományi Múzeum Baross utcai épülete az emeleti részen? Az Országos Levéltár meredek röppályájú lövegekkel lőtték a Németvölgyből és Sasadról, mint azt az akkoriban látótávolságon belül lakó ismerőseink azon „melegében” elkeseredetten megtelefonálták.

Ezekekről nincs szó a könyvben.

Mint ahogyan nincsen szó azokról az

esetekről sem, amikor a szovjet egységek egymást lötték. (Nyilván tévedésből, s nem szándékosan, mint akkor hinni akartuk.) Mint látható, számos megválaszolatlan kérdés van még, amit csak most, az első összegzések után lehet feltenni és megválaszolni.

Nagyon fontos volt a kötet elkészítése és kiadása. Jól eligazítja az olvasót és igazán

megfelelő alap a további kutatásokhoz. Köszönet illeti mind a négy szerzőt munkájáért. És külön köszönet illeti a Kiadót, mely az eredeti kiadó visszalépése után rövid határidővel megjelentette a könyvet, feltűnően kevés sajtóhibával.

Nagy Domokos Imre